

İSMAİL HİKMET ERTAYLAN'IN EDEBİYAT TARİHÇİLİĞİ

Funda BULUT*

Özet

Bu çalışma, İsmail Hikmet Ertaylan'ın edebiyat tarihi konusundaki düşüncelerini ve edebiyat tarihi ile ilgili eserlerinin Türk edebiyatına katkıları ve edebiyat tarihi içindeki yerini konu edinmektedir.

Türk edebiyatı tarihi içinde İsmail Hikmet Ertaylan, yaklaşık bir asırlık dönemi kapsayan *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eseriyle devir-dönem sınıflandırması ve adlandırması yapmadan doğrudan doğruya şahıslar üzerine kurulu bir edebiyat tarihi çalışmasıyla edebiyat tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Edebiyat tarihi eserlerinde dikkat çeken unsurlar, Türk dili ve edebiyatının sınır dışında tanıtımını sağlaması, edebiyat tarihi eserlerinde siyasal, sosyal ve edebî olaylara yer vererek edebî eserlerden örnekler vermesi ve bunların dışında edebiyat tarihi yazımında özel bir metot kullanmaması, subjektif değerlendirmelere yer vermesi ve zaman zaman tekrara düşmesidir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat tarihi, İsmail Hikmet Ertaylan, edebiyat tarihçiliği, tasnif, tenkit.

İSMAİL HİKMET ERTAYLAN AND HIS LITERARY HISTORIOGRAPHY

Abstract

This study entreats Ismail Hikmet Ertaylan's remarks on history of literature and his contributions, by means of his related works, to Turkish literature and his place in the history of literature.

In the history of Turkish literature, İsmail Hikmet Ertaylan, with his work named *History of Turkish Literature* including nearly one-century period, has importantly contributed to the history of literature, without making period classification and naming but with a history of literature work, based directly upon people. In the history of literature works of Ertaylan, other remarkable elements are that he has made Turkish language and literature recognized abroad, in his history of literature works he has given examples from belles-lettres by including political, social and literal events, and apart from these, he does not use a special method in history of literature licence, he includes subjective assessments and from time to time he iterates.

Keywords: Literary history, İsmail Hikmet Ertaylan, literature historiography, regimentation, critique.

I. Giriş

Edebiyat tarihi, sosyal bilimlerin birer dalı olan edebiyat ve tarih biliminin kesiştiği önemli edebiyat araştırmaları kavramlarından biridir. En genel hâliyle “Edebiyat tarihi, bir milletin tarih içinde yetiştirdiği şahsiyetleri ve onların eserlerini, tarihî süreç içerisinde ve bir sistem dâhilinde inceleyen bilim dalı”¹ olarak tanımlanır.

* Okutman; Kastamonu Üniversitesi, Türk Dili Koordinatörlüğü, fbulut@kastamonu.edu.tr.

¹ Turan Karataş, *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 135-137.

Batı dünyasında edebiyat tarihini bir sistem dâhilinde ele alarak inceleyen önemli isimlerden biri, “Gustave Lanson” dur. Edebiyat tarihini, medeniyet tarihinin bir tamamlayıcısı olarak gören Lanson, edebî eserleri ve sanatçıları sistemli bir şekilde inceleyerek bir milletin kültür ve zihniyet değişimini ortaya koymayı hedeflemektedir, denilebilir. Prof. Dr. Nâzım Hikmet Polat, Lanson’un bu sistematik metodunun edebiyat tarihçiliğimize geçiş sürecini ve yerleşmesini şöyle açıklar:

Edebiyat tarihi dersleri açısından ortaöğretim programlarında asıl köklü değişiklik 1912’de yapılmıştır. Gustave Lanson’un edebiyat tarihinin medeniyet tarihine ait bir parça olduğu yolundaki görüşü, artık resmen kabul görmüştür. Bunun yansımalarının netleştiği 1913 yılı, kültür hayatımız bakımından çok olumlu sonuçlar doğuran bir zaman dilimidir. Yeni Lisan ve Milli Edebiyat hareketinin Ziya Gökalp’in ufuk açıcı çalışmalarıyla olgunlaşacak geniş bir aydın kitlesi tarafından benimsenmesi yanında, her alanda Türklüğü bir bütün olarak görme eğilimi de yaygınlaşmıştır. Bunun edebiyat tarihçiliği alanındaki ilk kıvılcımı, Fuat Köprülü ile Şahabettin Süleyman’ın ortak eseridir.²

Türk edebiyat tarihinde, Lanson’un açtığı yoldan ilerleyerek edebiyat tarihinin kuruculuğunu üstlenen isim, Fuad Köprülü olmuştur. *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eseriyle Köprülü, edebiyat tarihini sistemli bir bilim dalına dönüştürerek hem Türk edebiyatına hem de Türk medeniyetine katkıda bulunmuştur.

“Edebiyat tarihi, umumiyetle tarihin -daha açık ifade ile medeniyet tarihinin- en mühim bir kısmıdır ve (...) bir milletin manevi ve maddi gelişmesini, edebî eserlerin arkasından gören ve gösteren canlı bir tarih şubesidir.”³ diyen Köprülü, edebiyat tarihi ile medeniyet tarihini ilişkilendirmiştir. Kendinden sonra gelenlerden Ağah Sırrı Levend ise, edebiyat tarihini, bir ulusun çağlar boyunca meydana getirdiği edebî eserleri incelemesi nedeniyle, “uygarlık tarihinin önemli bir kolu”⁴ saymıştır. Edebiyat tarihimizde Köprülü’nün öncülük ettiği sosyolojik metot, ağırlıklı olarak kullanılmakla birlikte “genetik”, “estetik”, “psikolojik”, “sosyolojik” ve bunların birleşiminden oluşan “eklektik” metotlar da yer almaktadır.⁵ Çağdaş ve farklı metotlarla edebiyat tarihi araştırmaları bugünkü anlamda zenginleşse de edebiyat tarihimizde metot sorunu hâlen devam etmektedir.

² Nâzım Hikmet Polat, “Türk Edebiyatı Tarihi Çalışmalarının Neresindeyiz?”, *Beşinci Türk Kültürü Kongresi-Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002) Bildirileri Kitabı*, Edebiyat C. II, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 4.

³ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 2003, s. 27.

⁴ Ağah Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK Yayınları, C. I, Ankara, 1998, s. 3.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Faruk K. Timurtaş, Türk Edebiyatı Tarihi Ana Kitabı Nasıl Yazılabilir?, *Türk Kültürü*. V, S. 7, 1963, s. 28.

II. İsmail Hikmet Ertaylan'ın Edebiyat Tarihçiliği

Edebiyat tarihçiliğimizde yöntem sorununun gündeme geldiği ve ilk sistemli metodun oluşturulduğu dönemde edebiyat tarihi ile medeniyet arasında ilişki kurarak çağdaşı olan Köprülü ile benzer düşünceleri savunan edebiyat tarihçilerinden biri, İsmail Hikmet Ertaylan'dır.

1. *İsmail Hikmet Ertaylan'ın edebiyat tarihi üzerine düşünceleri, edebiyat tarihi - medeniyet ilişkisi*

İsmail Hikmet Ertaylan'a göre edebiyat tarihi, farklı coğrafyaların özelliklerini içinde barındıran, halkın sanat ve estetiğini yansıtan bir aynadır. Ertaylan, edebiyatı halkın geleneklerini, duygu ve düşüncelerini aksettiren bir fikir cereyanı olarak görür:

Türk Edebiyatı tarihi hakkında biraz izahat verirken maddî ve müşahhas (concret) bir teşbih yapmak isterim. Gözümüzün önüne bir büyük çay getirelim. Uzak kaynaklardan fışkırarak akıp gelen o su, geçtiği yerlerin arızalarını, güzelliklerini, çirkinliklerini, ıssızlıklarını, vahşiliklerini veya medeniliklerini nasıl bir ayna gibi kendi sinesinde aksettirir, gösterirse bir cemiyetin, bir halkın edebiyatı da o cemiyetin, o halkın fikrî ananelerini, hayatî duygularını, insanî duygularını, insanî kanaatlerini, doğru, yanlış düşüncelerini istidat ve tabiatlarını, seciye ve kudretlerini öylece aksettiren fikir cereyanıdır. Asırlardan beri akıp geldiği dimağların bütün arızalarını, bütün canlı veya cansız, maddî veya mevhum mümkün veya muhal bütün emellerini, ihtiraslarını gösteren bir sanat ve bediîyat aynasıdır.⁶

Edebiyat tarihi ile medeniyet arasında doğrudan bir bağ olduğu görüşünü kabul eden İsmail Hikmet, "bir halkın medeniyeti, içtimai, iktisadi, hayati kabiliyeti hakkında doğru bir fikir almak istenirse o halkın edebiyat tarihinin yakından tetkik edilmesi"⁷ gerektiğini ifade eder ve bu tetkikin sonucunda halkın "ne dereceye kadar canlı bir halk olduğunun, medeniyet âleminde tuttuğu sıranın ehemmiyetini ondan anlamanın kabil olacağının"⁸ altını çizer. Edebiyat tarihlerinin dikkatle ve yakından incelenmesinin gerekliliğini ise "iktisadi ve içtimai hayatta devam eden tahavvülât ve tebeddülât"ın zaman içinde "dimağların, efkâr ve hissiyatın dahi taharrük ve tebeddülünü hazırlaması"⁹ olarak gösterir.

İsmail Hikmet, bir milletin günümüze gelinceye kadar siyasi ve sosyal yaşamdaki değişim ve gelişmelerini yakından gösterdiği için edebiyat tarihini, "hayatın gözgüsü"¹⁰ olarak

⁶ İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. XXIII.

⁷ Ertaylan, *age.*, s. XXIII.

⁸ Ertaylan, *age.*, s. XXIII.

⁹ Ertaylan, *age.*, s. XXIII.

¹⁰ Ertaylan, *age.*, s. XXIII.

nitelendirir. Ertaylan'ın bütün eserlerinin arka planında bu edebiyat tarihi ile ilgili düşünceleri ve Türk medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmak idealinin olduğu görülür. Ertaylan'ın bu bakış açısı, “Bir milletin edebiyatı, millî ruhu ve millî hayatı göstermek için en samimi bir ayna sayılabilir.”¹¹ diyen Fuad Köprülü'nün edebiyat tarihine bakışı ile paralellik göstermektedir. Abdullah Uçman da “Fuat Köprülü'nün arkasından onun açmış olduğu yoldan İbrahim Necmi Dilmen, İsmail Habib Sevük, İsmail Hikmet Ertaylan, Sadettin Nüzhet Ergun, Mustafa Nihat Özön, Âgâh Sırrı Levent, Vasfi Mahir Kocatürk, Ahmet Hamdi Tanpınar, Nihad Sami Banarlı ve Ahmet Kabaklı gibi, bir kısmı onun da talebesi olmuş edebiyat tarihçilerinin Türk edebiyat tarihini çeşitli yönleriyle ele alan eserler kaleme aldığını”¹² söyleyerek bu görüşü desteklemektedir.

Ertaylan, *Yunan Edebiyatı Tarihi* eserinin ön sözünde bütün dünya edebiyatının bir bütün olduğunu ve “bütün cihan edebiyatını bir kül olarak görmenin bugün fikrî ve ilmî bir ihtiyaç”¹³ doğurduğunu söylemektedir. Ertaylan'ın edebiyat tarihçiliğinin anlaşılması açısından önemli olan bu görüşlerin *Latin Edebiyatı Tarihi* eserinin ön sözünde de tekrar edildiği görülmektedir. Ertaylan'a göre ülke ve medeniyetler, tarih boyunca birbirini etkilemişlerdir; bunun en açık göstergesi de ortaya konan edebiyat ürünleridir. Ertaylan, Yunan tarihi ile beraber başlatılan edebiyat tarihinin incelenmesi durumunda hem Latin hem de Yunan edebiyatının orijinal olmadığını görüleceğini ifade eder:

Latin edebiyatı, Yunan edebiyatının taklidî bir tarzda devamından başka bir şey sayılamaz. Kendisine örnek olan Yunan Edebiyatı gibi orijinal değildir. (...) Hemen hemen Yunan tarihi ile beraber edebiyatı tarihi de başlıca Homer adı Yunan kelimesi kadar eskidir, denilebilir. Halbuki Romalılarda vaziyet bütün bütün başkadır. Onlar yazıyı öğrendikten beş asır sonra edebî eser vermek hususunda ancak emeklemeye başlamışlardır. Bütün bu müddet zarfında edebiyatla uğraşmak akıllarından bile geçmemiştir. (...) Bütün cihan medeniyetine hakiki bir beşik olan Asya olduğunu da bu gün zerre kadar şüphe kalmamıştır. (...) Yunanlılar temasta buldukları, örnek aldıkları şarklıları öyle benimsemişlerdir ki verdikleri eserler orijinal denilecek kadar kendilerinin malı olmuştur.¹⁴

Bu alıntıdan da çıkarılacağı gibi, Ertaylan için “gerçek dünya medeniyetinin kaynağı, Asya”dır ve medeniyet dünyaya buradan yayılmıştır. Buna bağlı olarak Ertaylan, edebiyat tarihinin temellerinin de o topraklarda atıldığını düşünmektedir.

¹¹ Ord. Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 27.

¹² Ertaylan, *age.*, s. XIV.

¹³ İsmail Hikmet Ertaylan, *Yunan Edebiyatı Tarihi*, Devlet Matbaası, Ankara, 1928, Ön söz.

¹⁴ İsmail Hikmet Ertaylan, *Latin Edebiyatı Tarihi*, Ülkü Matbaası, İstanbul, 1937, s. 5- 6.

İsmail Hikmet, edebiyat tarihinin oluşumu ile sosyal hayatın kuruluşu arasında bir benzerlik kurar ve bu düşüncesini de “nasıl yeni tasarrufât ve içtimai hayat kuruluşunun üzerinde eskisinin belli bir nüfuzu olursa yeniden kurulacak edebiyat üzerinde eskiden kurulmuş edebiyatın da, birçok cihetlerden, tesiri”¹⁵ olacaktır, der. Yeni edebiyatın oluşumunda eski edebiyatın önemli olduğunun altını çizen Ertaylan, “Yaşayacak, gencelecek, dirilecek bir edebiyat yapmak ancak geçmiş asırların bıraktığı mirası gözden geçirerek sağlam ve çürük noktalarını kurcalayarak kuvvetli bir teşhis (diagnostic) ile hakiki marazını bulup çıkarmak sonra da kat’i bir cerrahî ameliyeye (operation) tâbî tutmak elzemdir.”¹⁶ görüşünü savunmaktadır. İsmail Hikmet, bazı araştırmacıların daha sonradan tenkit edeceği “divan edebiyatı ve Osmanlı medeniyeti” bahsinde ise şu görüşlerini dile getirir:

Daha başlarken itiraf etmeye mecbur olduğumuz bir hakikat varsa, o da edebiyatımızın çok çürük, çok ufûnetli ve çok ölü olduğudur. Esasen doğarken bir uglûta olarak doğmuştur. Kuruluşunda yaşayacak, gürbüzleşecek bir istidat ile kurulmamıştır. Ana atası asırlarının tereddüsüne vâris, şiâr ve şuûru gevşemiş, pıhtılaşmış zevki ve heyecanı yıpranmış, kurumuş bir nesilden geliyordu. Tesâlübten tesâlûbe geçerek ırkının saf, taze, canlı ve asıl seciyesini kaybetmiş, şekilsiz, arık ve akîm bir uglûta halinde idi. Dimağının da, kalbinin de, vücudunun da asil ve fitrî bünyesi değişmiş, bozulmuştu. Ancak doğduğu ve büyüdüğü “bozkır”larda, dağlar, derele içinde tutunabilen, yabancı ve köhne medeniyetlere merkez olan şehirlerden uzaklarda yaşamaya muvaffak olan zümreler o iptidâî kuvvet ve ciyâdetini saklayabilmiş, saf, samimi heyecanlarını sînelerinde yaşatmıştı.¹⁷

Türklük bilincinden ve medeniyet anlayışından uzaklaşılmasını sert bir şekilde eleştiren İsmail Hikmet’in bu görüşleri, edebiyat tarihinin yazılış seyrinde de kendini göstermiş ve eserinde -daha önceden planlamış olmasına rağmen- Osmanlı dönemi edebiyatına yer vermemiştir. İsmail Hikmet, Osmanlı döneminin iyi bir edebiyata sahip olmamasının en büyük nedeni olarak ırkının özelliklerini kaybeden, değişen, bozulan, heyecansız bir nesli görür. Ona göre Türklerin neslini bozan ve medeniyet kurmasına engel olan ve “ülkelerini baştan aşağı mezaristana çeviren, bağlarını, tarlalarını ot bitmez, çimen yetmez çorak birer virane hâline sokan Araplar”dır.¹⁸ Türk medeniyeti üzerinde Arap etkisinin önemini vurgulayan Ertaylan, Türk medeniyetini şekillendiren ve etkileyen diğer ülke medeniyetlerinin tesirlerini ise, “Arap, Acem ve Bizans tesiri”¹⁹ olarak üç grupta toplar.

¹⁵ Ertaylan, *age.*, s. XXIII.

¹⁶ Ertaylan, *age.*, s. XXIII.

¹⁷ Ertaylan, *age.*, s. XIII-XIV.

¹⁸ Ertaylan, *age.*, s. XXIV.

¹⁹ Ertaylan, *age.*, s. XXIV.

İsmail Hikmet, başta Arap tesiriyle azmi kırılarak hüviyeti sarsılan Türk insanının bir daha kendini toparlayarak ayağa kalkamadığını ve daha öldürücü, çürütücü tesirler altında varlığını ve kudretini ezdirdiğinin altını çizmektedir.²⁰ Medeniyet hakkındaki bu görüşleri, İsmail Hikmet'in edebiyat tarihçiliğinin oluşumunda önemli bir rol üstlenmektedir. Edebiyat tarihi ile ilgili araştırmalarda orijinal metin ve tarihî belge eksikliğinin farkında olan Ertaylan, hem kendi araştırmalarında bu eksikliğin giderilmesi için çalışmış hem de bu alanda çalışan diğer araştırmacıların dikkatini bu yöne çekerek bir bilinç oluşturmak istemiştir.

Ertaylan, *Türk Edebiyatı Örnekleri I-Varaka ve Gülşah* adlı eserinin ön sözünde edebiyat tarihi kaynaklarının zenginliğine değinerek, Türk dili ve edebiyatı belgelerinin azlığından hatta yokluğundan şikâyet etmenin yanlışlığını şu sözleriyle ortaya koyar:

Türk dili ve edebiyatı belgelerinin azlığından, hatta yokluğundan sızıldanmak, bir gelenek olagelmıştır. Halbuki Türklerin tarih alanına atıldıkları andan beri bilime, şiire, sanata, kısaca medeniyete hizmetleri apaçıktır. Bunu değil bizim kendi tarihi belgelerimiz insaf ve hakkı elden bırakmayan Avrupalı bilginlerin eserleri de açıkça göstermektedir. Tarih boyunca yapılagelen savaşlar, devrimler, baskınlar ve yangınlar sonucundadır ki, atalarımızın yarata geldikleri eserlerin birçoğu yoğolup gitmiştir. Fakat İstanbul'da olsun, Anadolu'da olsun, kütüphanelerin unutulmuş köşelerinde bu güne kadar varlıklarını koruya gelmiş veya bazı ilimsever kimselerin ellerine geçerek derin bir sevgi ile saklanmış, öyle değerli eserler vardır ki, bunlar vakit vakit, gözlerimizin önüne çıkıvererek, çevremizi kuşatan yanlış ve kara iddiaları çürütüp atmaktadır.²¹

Ertaylan'ın edebiyat tarihi açısından buradaki önemli tespitlerinden biri de "Türklerin eser üret(e)mediği değil, üretilen eserlerin günümüze ulaşamama" sorunudur. Bu durumu ve eserlerin bazı yüzyıllarda az olmasının sebebini ise çıkan savaşlar sonucunda kütüphanelerle birlikte eserlerin yok olması şeklinde açıklamaktadır. Bu görüşleriyle Türk edebiyatının kaynak zenginliğinin bilincinde olduğunu gösteren Ertaylan, çalışmalarıyla da edebiyat tarihine önemli sayıda malzeme kazandıran bir edebiyat tarihçisi olmayı başarmıştır.

2. Eserlerinden Hareketle İsmail Hikmet Ertaylan'ın Edebiyat Tarihçiliği

Geniş bir coğrafyada yaptığı edebiyat tarihi çalışmalarıyla Türk edebiyat tarihine önemli katkılarda bulunan İsmail Hikmet Ertaylan, edebiyat tarihi araştırmacısı, şair, eğitimci ve yazardır. Ertaylan, yazı hayatına şiirle başlamış, piyesten hikâye kitabına, hamasi destandan bestelenmiş marş, monografiden incelemeye kadar farklı birçok alanda eser vücuda getirmiştir.

²⁰ Ertaylan, *age.*, s. XXIV.

²¹ Ertaylan, İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı Örnekleri I, Varaka ve Gülşah*, Burhaneddin Erenler Matbaası, İstanbul, 1945, Ön söz.

Yazarın edebiyat tarihçiliğini değerlendirmeden önce eserlerini toplu bir şekilde şöyle sınıflandırabiliriz.

Tablo 1: İsmail Hikmet Ertaylan'ın Basılmış Eserleri²²

Türk Edebiyatı Tarihi Eserleri	Eski Türk Edebiyatı Metinleri	İstanbul'un 500. Fetih Yıldönümü Kutlama Serisi	Biyografi	Şiir, Roman, Hikâye, Eğitim, Oyun Kitapları / Batı Edebiyatını Tanıtım Eserleri
<i>Türk Edebiyatı Tarihi I-IV (Bakü, 1925-1926)</i>	<i>Varaka ve Gülşah (İstanbul 1945)</i>	<i>Külliyyât-i Dîvân-ı Kabulî (İstanbul 1948)</i>	<i>Ziyâ Paşa, Hayatı ve Eserleri (İstanbul 1932)</i>	Roman <i>Vuslat-ı Memnûa (İstanbul 1324)</i>
<i>Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (I-II, Bakü 1928)</i>	<i>Risâle-i Sultan Hüseyin Baykara (İstanbul 1945)</i>	<i>Külliyyât-i Dîvân-ı Mevlânâ Hâmîdî (İstanbul 1949)</i>	<i>Abdülhak Hâmid (İstanbul 1932)</i>	Oyun <i>Hesap İmtihanı (İstanbul 1333)</i>
<i>Çağatay Edebiyatı (Ankara 1937)</i>	<i>Târih-i Edirne, Hikâyet-i Beşir Çelebi (İstanbul 1946)</i>	<i>Ma'arif-Nâme-i Sinân Paşa (İstanbul 1949)</i>	<i>Ahmed Mithat Efendi (İstanbul 1932)</i>	<i>Falçı (1918-1919)</i>
	<i>Beşir Çelebi, Tevârîh-i Âl-i Osmân (İstanbul 1946)</i>	<i>Falname (İstanbul 1951)</i>	<i>Ahmed Vefik Paşa (İstanbul 1932)</i>	Küçük Hikâye <i>Binamazın Otuz Üç Gecesi (İstanbul 1337)</i>
	<i>Divan-ı Sultan Hüseyin Mirza Baykara "Hüseyinî" (İstanbul 1946)</i>	<i>Sultan Cem (İstanbul 1951)</i>	<i>Namık Kemal (İstanbul 1932)</i>	<i>Ateş Olur da Yakmaz mı? (İstanbul 1340, 1341)</i>
	<i>Gencnâme-i Refî-î (İstanbul 1946)</i>	<i>Fâtih ve Fütûhâtı I: Bizans ve Karadeniz (İstanbul 1953)</i>	<i>Recâzade Ekrem (İstanbul 1932)</i>	Şiir <i>Kır Çiçekleri (İstanbul 1915)</i>
	<i>Mesnevi-i Penâhî (İstanbul 1946)</i>	<i>Fâtih ve Fütûhâtı II: Adalar Denizi ve Akdeniz Fütûhâtı (Ankara 1966)</i>	<i>Şinâsî (İstanbul 1932)</i> <i>Tevfik Fikret (İstanbul 1932)</i>	Eğitim <i>Kıraat Dersleri (İstanbul 1935)</i>
	<i>Ahmed-i Dâ'î Hayatı ve Eserleri (İstanbul 1952)</i>	<i>Âdilşâhiler: Hindistan'da Bir Türk-İslâm Devleti (İstanbul 1953)</i>	<i>Ziyâ Paşa (İstanbul 1932)</i>	Batı Edebiyatını Tanıtım <i>Yunan Edebiyatı Tarihi (İstanbul 1928)</i>
	<i>Behcetü'l-hadâyik fi mev'izeti'l-halâyik (İstanbul 1960)</i>	<i>Fatih Devrinde Tezhip Sanatı (Ankara 1966)</i>	<i>Ahmed Hikmet (İstanbul 1933)</i>	<i>Latin Edebiyatı Tarihi (İstanbul 1937)</i>
	<i>Hatiboğlu, Bahrî'l-hakayik (İstanbul 1960)</i>	Diğer Eserleri <i>Gâzi Geray Han, Hayatı ve Eserleri (İstanbul 1958)</i>	<i>Koca Ragıp Paşa ve Fıtnat Hanım (İstanbul 1933)</i>	<i>Dante ve Eserleri (İstanbul 1964)</i>
	<i>İlâhi Divanı (İstanbul 1960)</i>	<i>Divân-ı Türki-i Zafer (İstanbul 1965)</i>	<i>Tevfik Fikret Mirsad'da (İstanbul 1966)</i>	<i>Goethe, Hayatı ve Eserleri (İstanbul 1964)</i>
	<i>Yusuf ile Züleyha (İstanbul 1960)</i>	<i>Bâbü'r Şah, Hayatı ve Eserleri (Ankara</i>	<i>Tevfik Fikret Ma'lûmat'da</i>	<i>Byron, Hayatı ve</i>

²² Akün, *age.*, s. 310-312. (Bu tablo Ömer Faruk Akün'ün tasnifinden hareketle -küçük değişiklikler yapılarak hazırlanmıştır.) *Eserlerin ayrıntılı açıklaması için bk.* Muharrem Ergin, "Türkoloji Bölümü Çalışmaları I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IX, 1959, s. 131-142.

	<i>Lûtfî Divanı</i> (İstanbul 1960)	1966)	(İstanbul 1967)	<i>Eserleri</i> (Ankara 1965)
	<i>Tabiatnâme</i> (İstanbul 1960)			<i>Schiller, Hayatı ve</i> <i>Eserleri</i> (Ankara 1965)
	<i>Tercüme-i Kaside-i</i> <i>Bürde</i> (İstanbul 1960)			<i>Wagner, Hayatı ve</i> <i>Eserleri</i> (Ankara 1965)
				<i>Liszt, Hayatı ve</i> <i>Eserleri</i> (Ankara 1966)

İsmail Hikmet Ertaylan'ın çalışmamızın merkezini oluşturacak edebiyat tarihçiliğimize kazandırdığı en önemli eseri, Bakü²³'de görev yaptığı sırada kaleme aldığı *Türk Edebiyatı Tarihi*²⁴ adlı kitabıdır. Bunun dışında müstakil edebiyat tarihi eserleri içinde *Azerbaycan Edebiyat Tarihi*²⁵ ile *Çağatay Edebiyatı*²⁶ adlı eserler yer alır. Günümüz Türkçesine henüz çevrilmeyen *Azerbaycan Edebiyat Tarihi* eserinde benzer yöntemler kullanan yazar, edebiyat tarihinde şairlerin hayatlarını, edebî özelliklerini anlattıktan sonra eserlerinden örnekler sunmuştur. *Çağatay Edebiyatı* adlı eserinde ise, Çağatay edebiyatı hakkında genel bilgiler vererek dönem şairlerini kısaca tanıtır ve dilin tarihsel gelişimi ve seyri hakkında genel bilgiler verir. Edebiyat tarihleri içinde hacimce küçük olan eser, bütünüyle bir edebiyat tarihi özelliği taşımamaktadır.

2. Türk Edebiyatı Tarihi Eserinin Değerlendirilmesi

Ertaylan, *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserini 1925-1926 yıllarında Azerbaycan'da Bakü Üniversitesinde öğretim görevlisiyken kaleme almıştır. Yazar, bulunduğu yerin ve dönemin

²³ İsmail Hikmet, Azerbaycan'ın Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden öğretmen istemesi üzerine Maarif Vekâleti tarafından Bakü'ye gönderildi (Nisan 1923). Bakü Üniversitesinde ve Batı Tiyatro Mektebinde Türk edebiyatı tarihi ve sanat tarihi öğretim üyeliği yaptı. Ardından Bakü Üniversitesi Edebiyat Fakültesi dekanlığına getirildi (Eylül 1924). Bu sırada Türk Edebiyatı Tarihi adlı dört ciltlik eserini ortaya koydu. Başarılı çalışmalarını değerlendiren Bakü Üniversitesi senatosunun kararı ile kendisine profesörlük unvanı verildi (Temmuz 1927). Bu yıllarda Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Dağıstan, Kırım ve Kazan'ı gezerek buralardaki kütüphanelerde incelemelerde bulundu. Azerbaycan Edebiyatı Tarihi adlı profesörlük tezi basılmakta iken Aralık 1927'de Ankara'ya döndü. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Ömer Faruk Akün, *İsmail Hikmet Ertaylan*, Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 11, İstanbul, 1995, s. 309-312.

²⁴ İlk basımı "İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı* 4 C., Azerbaycan Neşriyatı, Bakü, 1925-1926." olan eser, Doç. Dr. Abdullah Uçman başkanlığında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi bir grup yüksek lisans ve doktora öğrencisi tarafından yeni harflere çevrilerek Türk Tarih Kurumu tarafından 2011 yılında yayımlanarak edebiyat tarihi incelemelerine kazandırılmıştır. Uçman, "Kitap Üzerine Birkaç Söz" kısmında eser için şu değerlendirmeleri yapar: "Bu eserin, İsmail Hikmet'in Bakü Üniversitesi'nde görevli olduğu sırada 1925-1926 yıllarında Azerbaycan'da yayımlanmış olması, basılı nüshaların Türkiye'ye girmesine, dolayısıyla Türkiye'de gereği gibi tanınmasına bir engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bugün hâlen Türkiye'nin önde gelen kütüphanelerinin birçoğunun raflarında bulunmayan, ayrıca alınıp satılmak üzere sahafalara bile nadiren düşen bu eser, bu sahada çalışan araştırmacıların çoğu tarafından bilinmemekte, bu yüzden de çalışmalarında kaynak olarak kullanılmamaktadır. Ertaylan, *age.*, s. XX.

²⁵ Ertaylan, İsmail Hikmet, *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, I-II. Bakü, 1928. (İsmail Hikmet Ertaylan'ın yayınlanmış profesörlük tezidir.)

²⁶ Ertaylan İsmail Hikmet, *Çağatay Edebiyatı*, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara, 1937.

şartları gereği, eserinin hem ön sözünde hem de satır aralarında İslam medeniyeti ve divan edebiyatı hakkında olumsuz eleştirilerde bulunur. “Türk Edebiyatı Tarihi Çalışmalarının Neresindeyiz?” adlı yazısında Nazım Hikmet Polat, bu konuya değinir ve durumu şöyle açıklar:

Bir İki Söz” başlıklı kısmından da anlaşılıyor ki yazar İslam Medeniyeti dairesindeki yılların birikimini toptan reddedecek kadar ön yargılıdır. Bu durumu, kitabın Sovyet rejiminde yayınlanabilmesi için düşünülmüş bir çıkış yolu olarak kabul edebiliriz.²⁷

Ertaylan, Türkiye’ye döndüğünde *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserini İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde kaynak kitap olarak kullanmıştır. Yazarın divan edebiyatına olumsuz bakışı nedeniyle Ali Canip Yöntem eseri, “Hem Korkunç Hem Yanlış Hükümlü Türk Edebiyatı Tarihi” başlıklı yazısında eleştirir ve eserin üniversitede kaynak kitap olarak tavsiye edilmesine karşı çıkar:

Bu dört ciltlik eserin birinci cildinin başında sekiz sayfa tutan “Bir İki Söz” başlıklı mukaddime, dikkat ve ibretle okunmalıdır. Çünkü Türklerin edebî faaliyetlerini kötülemekte yektâ bir kara hükümdür. (...) Bu satırlar Azerbaycan’a giderek oranın Türk çocuklarına edebiyat tedrisine memur edilen bir zatın kalemine yakışmadığı gibi -haydi zemin ve zamana uyularak- o vakit, o muhit içinde her nasılda yazılan ve böyle acı hükümler taşıyan eser, yirminci asrın orta yerinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi müdavimlerine başvurulacak kaynak diye asla tavsiye edilmemek iktiza ederdi.²⁸

Yazarın edebiyat tarihçiliğini değerlendirirken tek bir eserden hareket etmek, değerlendirmelerin objektif olmasını engelleyecektir. Ertaylan’ın diğer çalışmaları gözden geçirildiğinde Fatih Sultan Mehmet, Cem Sultan gibi şair hükümdarların eserleri başta olmak üzere, divan edebiyatı ile ilgili birçok eserin edebiyata kazandırılmasında büyük rolü olduğu görülecektir. Yazar, çalışmalarını eski Türk edebiyatı metinleri üzerinde yoğunlaştırarak nadir ve kıymetli eserlerin gün ışığına çıkarılmasına katkıda bulunmuş, ayrıca İstanbul’un 500. Fetih yıl dönümü nedeniyle çıkarılması düşünülen bir kutlama serisi için çalışmıştır. Bütün bu faaliyetler, Ertaylan’ın İslam medeniyetine ve divan edebiyatına karşı olmadığını küçük bir kanıttır. *Türk Edebiyatı* adlı eser, bir başka bakış açısıyla değerlendirildiğinde Türkiye sınırları dışında Türk edebiyatının tanıtımında önemli bir rol de üstlenmiştir²⁹.

²⁷ Polat, *age.*, s. 6.

²⁸ Ali Canip Yöntem, Hem Korkunç, Hem Yanlış Hükümlü Türk Edebiyatı Tarihi, *Ali Canip Yöntem’in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*. (hızl. Ahmet Sevgi, Mustafa Özcan), Sözler Yayını, İstanbul, 1996, s. 513-517.

²⁹ Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Nezahat Özcan, *İsmail Habip Sevük Hayatı ve Edebiyat Tarihçiliği*. Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999, s. 201. Eser hakkında yazı kaleme alan isimlerden biri, Ziyaeddin Fahri’dir. “Yazıda Türkiye Cumhuriyeti’nin sınırları dışında neşredilen edebiyat tarihinin, Türk dili ve edebiyatının etki tesir sahasını genişletme gibi bir misyonu olduğu vurgulanır. Yazı, liselerde sosyoloji ve edebiyat tarihi okutan öğretmenlere kitabın tavsiyesi ile biter.”

-Tasnif Sistemi ve Yöntemi

Edebiyat tarihi araştırmacılarının üzerine hassasiyetle eğildikleri ve en çok zorlandıkları mesele, edebiyatın devir ve dönemlerinin belirlenmesi ve adlandırılmasıdır. Tasnif meselesinde edebiyat araştırmacılarımız arasında ortak bir görüş bulunmamakla birlikte, hareket noktası kültür ve medeniyet değişimi olan Fuad Köprülü'nün edebiyat tasnifidir; bu tasnif, kendisinden sonrakilere örnek oluşturarak kabul görmüştür. İsmail Hikmet'in *Türk Edebiyatı Tarihi* eserinin ön söz niteliğindeki "Bir İki Söz" başlıklı bölümünde yaptığı tasnif, Fuat Köprülü'ye benzer bir edebiyat tarihi anlayışına sahip olduğu izlenimi yaratsa da, eserin bütünü bu anlayıştan tamamen uzaktır.

İsmail Hikmet, kitabın ön sözünde Türklerin ortaya çıkışından günümüze kadar olan bir dönemi anlatmayı hedeflediğini ifade eder ve ele alınacak dönemleri řu şekilde tasnif eder:

- “1- İslam'dan Evvelki Türk Edebiyatı
- 2- İslam Tesiri ile Vücuda Gelen Türk Edebiyatı
- 3- Uygur Türklerinde ve Çağataylarda Edebiyat
- 4- Azeri Türklerinde Edebiyat
- 5- Osmanlılarda Edebiyat...”³⁰

Yazar, kitabının ön sözündeki bu sözleriyle geniş bir zaman dilimini, “bütün İslam Türklerinin edebiyatlarına derinden derine tesir gösteren tasavvuf hakkında izahat verilecektir.”³¹ sözleriyle de halk, tekke ve tasavvuf edebiyatlarını içine alan ayrıntılı bir edebiyat tarihi yazmayı planladığını söyler. Yalnız, eser yukarıdaki tasnife bağlı kalmadığı için hedefine ulaşamamıştır.

Tablo 2: Türk Edebiyatı Tarihi I-IV adlı eserin Tasnifi ve İçindekiler

Bir İki Söz (Önsöz)	
I. CİLT (Birinci Kısım) On Sekizinci Asrın Şiârı (1800-1838)	Keçecizâde İzzet Molla, Şeyhülislam Arif Hikmet Bey, Akif Paşa, Abdurrahman Sâmî Paşa
I. CİLT (İkinci Kısım) Devr-i Teceddüd (1838-1876)	İbrahim Şinasi, Fatih Davud, Kâzım Paşa, Leskofçalı Galib, İbrahim Hakkı, Edhem Pertev Paşa, Hersekli Arif Hikmet, Abdülhamid Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmed Vefik Paşa
II. CİLT (Üçüncü Kısım) Edebiyat-ı Cedîde (1876-1895)	Recâizade Mahmud Ekrem, Abdülhak Hâmid, Sami Paşazâde Sezâi, Sâdullah Râmi Paşa, Ahmed Midhat, Hüseyin Nâzım Paşa, Yenişehirli Avnî, Muallim Nâci, Şeyh Vasfî, Muallim Feyzî, Ali Rûhî, İsmail Safâ, Nâbizade Nâzım, Mahmud Sadık, Nigâr Hanım, Ahmed Rasim, Hüseyin Rahmi, Abdullah Cevdet
III. CİLT (Dördüncü Kısım) On Dokuzuncu Asır Osmanlı	Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Halid Ziya, Cenab Şahabeddin, Süleyman Paşazâde Sâmî, Hüseyin Câhid, Mehmed Rauf, Ahmed Hikmet,

³⁰ Ertaylan, *age.*, s. XXVIII.

³¹ Ertaylan, *age.*, s. XXVIII.

Edebiyatı: 1324 [1908] İnkılâbına Kadar (1895-1908)	Hüseyin Suad, Hüseyin Sîret, Süleyman Nazif, Faik Âli, Kemalzade Ali Ekrem, H. Nâzım (Ahmed Reşid), Celâl Sâhir
IV. CİLT / YİRMİNCİ ASIR 1324 [1908] İnkılâbından Sonra	Şahâbeddin Süleyman, Köprülüzâde Mehmet Fuat, Yakup Kadri, Refik Hâlid, Fâlih Rıfki, Ahmed Hâşim, Emin Bülend, Tahsin Nahid, Yahya Kemal, Fâzıl Ahmed, Ali Cânib, Ömer Seyfeddin, İbrahim Alâeddin, Ercümen Ekrem, Halide Edib, İhsan Râif, Mehmed Emin, Ziya Gökalp, Mehmed Âkif, Midhat Cemal, Hamdullah Suphi, Reşat Nuri, Halit Fahri, Yaşar Nezihe, Orhan Seyfi, Faruk Nâfiz
Mütarekeden Sonra Edebiyat	

Eserin Türk edebiyatı tarihini başlangıçtan itibaren değil de on dokuzuncu asırdan itibaren ele alması adıyla içeriği arasında bir çelişki yaratmaktadır. Uçman, eser adının bu sınırlanma sorununu³² gündeme getirerek, esere “*Yeni Türk Edebiyatı Tarihi veya Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı Tarihi* denmesinin”³³ daha uygun olduğunu ifade etmektedir.

Edebiyat tarihi içinde “Türk edebiyat tarihini, başlangıcından itibaren değil de, belli bir devirden itibaren alarak incelemenin ilk örneğini İsmail Habip Sevük, *Türk Teceddüt Edebiyatı Tarihi* adlı eseriyle verir. (...) İsmail Habip’ten sonra İsmail Hikmet, Mustafa Nihat Özön, Ahmet Hamdi Tanpınar, ‘Arayışlar Devri Türk Edebiyatı’nı edebiyat tarihine merkez edinirler.”³⁴ Bu yönüyle İsmail Habip’in çizgisinde ilerleyen “Ertaylan, alt devreler, edebî topluluklar ve cereyanların hususiyetlerini ön planda tutan izahlar yerine, edebiyat tarihini doğrudan şahıslar etrafında toplayarak daha önceki edebiyat tarihlerinde artık genel kabul görmüş usulün dışına çıkmıştır.”³⁵ *Türk Edebiyatı Tarihi* adlı eserin ilk cildindeki şairler, on dokuzuncu asırda divan edebiyatı geleneğini devam ettiren, yenilikten uzak isimlerdir. Ertaylan bu dönem şairleri için “hisleri hasta, hayalleri arık, fikirleri cılız”³⁶ değerlendirmesi yapar ve sınırlı sahada varlık gösteren isimler içinde *Keçeçizade İzzet Molla ile Şeyhülislam Arif Hikmet Bey* ve nazım ve nesirde yenilik yapan isimler içinde de *Âkif Paşa ve Abdurrahman Sâmî Paşa*’yı³⁷ sayar. Bu bölüme kitapta on üç sayfa gibi uzun bir yer ayırır.

Eserinin I. cildinin II. kısmına yazar, “Devr-i Teceddüd” adını verir ve bu bölümün girişinde Tanzimat Fermanı’nını değerlendirir. Tanzimat Fermanı’nı “mühim ve hayatî bir

³²Edebiyat tarihimizde devir ve dönemlerin sınıflandırılma sorununu ele alan yazılardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz: Turan Alptekin, Edebiyat Tarihimizde Dönemler Sorunu, *Hürriyet Gösteri*, S. 128, 1991, s. 68-69., R.Wellek-A.Warren. *Edebiyat Teorisi*. (çev. Ömer Faruk Huyugüzel), İzmir, 1993, s. 237-240., Ömer Faruk Akün, Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? I, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1977, s. 15-37., Ömer Faruk Akün, Tanzimat Edebiyatı Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? II, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 1977, s. 22-39., Sadık Tural, Edebiyat Bilimine Katkılar, Ecdâd Yayınları, Ankara, 1993.

³³ Ertaylan, *age.*, s. XVI.

³⁴ Özcan, *age.*, s. 244- 245.

³⁵ Polat, *age.*, s. 4.

³⁶ Ertaylan, *age.*, s. 4

³⁷ Ertaylan, *age.*, s. 5.

inkılâp³⁸ olarak gören Ertaylan, “Türkiye’de hakiki bir ‘devr-i teceddüd’ün Tanzimat’la başladığını³⁹ ifade eder. Bu bölümde dikkat çeken önemli bir husus, ele alınan şair ve yazarlar arasında kronolojik bir sıra takip edilmemesidir. Şinasi’den sonra kronolojik olarak geriye giden İsmail Hikmet, Şinasi’den “sekiz on yaş küçük olan” ve edebiyat tarihlerinde ismine pek rastlanmayan Fatîn Davud’dan söz ederek Encümen-i Şuara topluluğuna geçer. Encümen-i Şuara topluluğunda Kâzım Paşa, Leskofçalı Galip ve Üsküdarlı Hakkı Bey’i anlattıktan sonra sırasıyla İbrahim Hakkı, Edhem Pertev Paşa, Hersekli Arif Hikmet, Abdülhamid Ziya Paşa, Namık Kemal, Ahmed Vefik Paşa hakkında bilgiler veren Ertaylan, Edhem Pertev Paşa’yı bir eskiden yeniyi geçiş şairi “devr-i ittisal⁴⁰” olarak değerlendirir.

1876-1895 yıllarını kapsayan eserin II. cildi, “Edebiyat-ı Cedide” olarak adlandırılır. Bu bölümün girişinde devrin siyasi, sosyal ve edebî durumu hakkında bilgiler verilir. Dönemin gazetecilik ve tercüme faaliyetlerini değerlendiren yazar, edebiyatın canlı tutulmasında dönemin şair ve yazarlarının büyük bir çaba harcadığını söylemektedir. Şiire asıl yeniliği getiren ismin Hâmid olduğunu söyleyen Ertaylan, eserinde Hâmid maddesine 102 (orijinalinde 135) sayfalık geniş bir yer ayırmıştır. Bu cildin dikkat çekici tarafı, Nigar Hanım, Ahmed Rasim ve Hüseyin Rahmi’nin yer aldığı “Müstakil Çalışan Şair ve Edipler” olarak isimlendirilen bölümdür.

İsmail Hikmet, *On Dokuzuncu Asır Osmanlı Edebiyatı:1324 [1908] İnkılâbına Kadar (1895-1908)* adını verdiği eserinin III. cildinde on beş şair ve yazara yer verir: Bunlar, Tevfik Fikret, Rıza Tevfik, Halid Ziya, Cenab Şahabeddin, Süleyman Paşazâde Sâmi, Hüseyin Câhid, Mehmed Rauf, Ahmed Hikmet, Hüseyin Suad, Hüseyin Siret, Süleyman Nazif, Faik Âli, Kemalzade Ali Ekrem, H. Nâzım (Ahmed Reşid), Celâl Sâhir’dir. Abdülhamid’in baskıcı yönetimi, halkın kötüleşen ekonomik durumu, eğitim ve yayın hayatındaki sıkıntılar, “İttihad-ı İslam” fikriyle memleketin durumunun tehlikeye sokulması, Servet-i Fünun topluluğunun oluşumu ve dağılışı, Jön Türklerin faaliyetleri, Abdülhamid’e suikast girişimi, İttihat ve Terakki şubelerinin artması, üçüncü ordunun yenilik hareketleri için çalışması...⁴¹ gibi farklı konularla dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik durumu altı sayfada topluca ele alınır.

Eserin son cildi, *1324 [1908] İnkılâbından Sonra* adını taşır. Diğer ciltlerde olduğu gibi burada da dönemin siyasi, sosyal ve edebî görünümü çizildikten sonra İstanbul’daki fikrî akımlar, “kuvvet aldıkları terbiye menbalarına göre⁴²” üçe ayrılır:

³⁸ Ertaylan, *age.*, s. 52.

³⁹ Ertaylan, *age.*, s. 53.

⁴⁰ Ertaylan, *age.*, s. 124.

⁴¹ Ertaylan, *age.*, s. 583-588.

⁴² Ertaylan, *age.*, s. 881.

- “1- Asrî terbiyeden kuvvet alan, Asrî cereyan
 2- Millî terbiyeden kuvvet alan, Millî cereyan
 3- Dinî terbiyeden kuvvet alan, Dinî cereyan”

İsmail Hikmet Ertaylan, edebiyat tarihlerinde edebiyat eserlerinin oluşumu ile toplumda meydana gelen olaylar arasında paralellik kurarak edebiyat-toplum arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir. Her cildin giriş kısmında, ele alınacak dönemin sosyal, siyasi ve edebî gelişmeleri hakkında bilgiler verilir. Dönemin genel edebî panoraması çizilmeden önce “*On Sekizinci Asrın Şiari Vaziyetteki Zaaf ve Hüzal idi*”⁴³, “*Yeni Padişah Abdülmecid 1838 tarihinde Tahta Cülus Etmişti*”⁴⁴ gibi -bazen başlıklandırılarak- dönemin siyasi gelişmeleri ve bunun topluma ve edebiyata yansımaları çeşitli açılardan aktarılmaktadır. Ertaylan, benimsediği bir yöntemin veya metodun varlığından söz etmez. Ali Canip Yöntem, onun bir metot kullanmamasını şu sözlerle eleştirir:

Adı, ‘Edebiyat Tarihi’ olmakla beraber bu eserde bu unvana yakışacak bir metod ve tasnif yoktur. Modern edebiyat tarihi şöyle dursun, eski şuarâ tezkirelerinin bile kendilerine mahsus bir tertip şekli vardır. Bu, öyle bir tertipten de mahrumdur. Şairler rastgele sıralanmış, başka başka zihniyette olan adamlar yan yana dizilmiştir.⁴⁵

Genel olarak Ertaylan’ın, eserleri yazarların hayat hikâyesi, yaşadıkları devir ve daha önceki edebiyat geleneği ile eserlerin ortaya çıktığı dönemin şartlarını esas alarak açıklamaya çalıştığı görülür. Edebiyat tarihini medeniyet tarihine paralel bir anlayışla, dönem ve devirlere ayırmamıştır. Bu nedenle Ertaylan, Lanson ve Köprülü metodundan ayrılır.

-Biyografik Bilgiye Yer Verilmesi

Edebiyat incelemelerinde yazarın hayatı ve kişiliği ile ilgili bilgi verilmesi, en eski ve en çok kullanılan geleneksel yöntemlerden biridir. İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı I-IV* kitabında gelenekten kopmayarak biyografiye geniş bir yer verir. Eserinde ilk biyografî, *Hususî ve Resmî Hayatı* başlığı altında incelenen Keçecizâde İzzet Molla’ya aittir. Keçecizâde İzzet Molla’nın doğum tarihi, doğum yeri, babası, çocukluğu, doğumundan itibaren yönetimde olan padişahların ismi, eğitim hayatı, mizacı, görevi, Keşan’a nefyedilişi, affedilerek memlekete dönüşü, padişahla olan ilişkileri kaside ve tarihlerden örnekler verilerek anlatılır. Keçecizâde İzzet Molla’yı anlatan sekiz sayfalık kısmın yaklaşık dört sayfasının biyografiye ayrıldığı görülür.

⁴³ Ertaylan, *age.*, s. 3.

⁴⁴ Ertaylan, *age.*, s. 51.

⁴⁵ Yöntem, *age.*, s. 516.

İsmail Hikmet, incelediği şahsiyeti genellikle hayatı, lisanı ve sanatı şeklinde alt başlıklara ayırır. Biyografiyi yazarken eserinin bütününde belli bir standart takip etmemektedir.⁴⁶ İsmail Hikmet'in bazı şahsiyetlerin biyografisine daha geniş yer verdiği görülürken, bazılarını birkaç paragrafla geçiştirir. Eserde en uzun biyografi, yetmiş dört sayfa ile Abdülhak Hâmid'e aittir. "Falih Rıfkı", "Ahmed Haşim" gibi yirminci asır edipleri hakkında ise birer sayfa biyografik bilgi verilmiştir.

Tevfik Fikret'le birlikte Galatasaray Lisesi'nde çalışan Ertaylan, çok farklı liselerde Türkçe ve edebiyat öğretmenliği yapmış, gençliğinde Tevfik Fikret'le Tanin gazetesinde bir müddet çalışmış, bir ara da "Düşünce" adlı dergi çıkarmıştır.⁴⁷ Bu farklı alanlardaki edebî çalışmaları sayesinde yazar, dönemin önemli şair ve yazarlarını tanıma fırsatı bulmuş, kurulan dostluklar ve ilişkiler biyografik bilgisinin zenginleşmesine katkıda bulunmuştur. "Tevfik Fikret"⁴⁸ adını taşıyan monografik eserinin ön sözü, bunun açık bir göstergesidir; İsmail Hikmet, burada monografiyi hazırlama sürecinde yaptığı çalışmaları aktarır, eserin yazılış nedenini Tevfik Fikret'le olan dostluğunun bir borcu olarak gösterir. Ertaylan'ın geniş alandaki çalışmalar sonucu elde ettiği bilgi birikimini edebiyat tarihine aktardığını söyleyebilir ve yazarın geniş ve ayrıntılı biyografik bilgiye sahip olmasının nedenlerini şöyle özetleyebiliriz: 1- Edebî faaliyetleri nedeniyle yaşadığı dönem sanatçılarıyla yakın ilişkiler kurması, 2- Araştırmacı bir kişiliğe sahip olması ve iyi hazırlık yapması, 3- Monografi çalışmalarına ilgi duyması.

İsmail Hikmet, biyografiyi kaleme alırken genellikle edebî eserlerden örnekler verir.⁴⁹ Bu özellik, edebiyat tarihçisi olarak Ertaylan'ın edebî metin üzerindeki hâkimiyetini ve biyografik bilgisinin derinliğini göstermesi açısından önemlidir.

Edebiyat tarihinin biyografi bölümünde dikkat çeken bir diğer önemli nokta, "anekdot"lara yer verilmesidir. Bu yöntemle biyografinin zenginleşmesi sağlanmıştır. Renkli ve ilginç anekdotların arasında yazar, bazen özel hayatla ilgili, edebiyat tarihi için gereksiz

⁴⁶ Ertaylan'ın şahsiyetleri ele alırken farklı başlıklar kullanmasını ve standart takip etmemesini şöyle örneklendirebiliriz: *Sâmi Paşa* "Hususî ve Resmî Hayatı", "Lisan ve Efkârı"; *İbrahim Şinasi* "Hayat-ı Husûsiye ve Resmîyesi", "Şinasi'nin Velâdet ve Sabâveti", "Şinasi Osmanlı Edebiyatında Ne Yaptı?"; *Nâmık Kemal* "Velâdeti ve Tufûliyeti", "Resmî Hayatı ve Gençliği", "Avrupa'ya Firarı", "İstanbul'a Avdet,", "Kemal'in Âsârı ve Tesiri", "Eş'ârı", *Tevfik Fikret*, "Velâdeti ve Hayatı", "Lisanı, Dehâ-yı San'atı, Mesleği ve Zevk-i Bediîsi" vs.

⁴⁷ Yazarın hayatı ve edebî faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. Tuncer Gülensoy, İsmail Hikmet Ertaylan. *Türk Kültürü Dergisi*, VI/ 63, 1968, s. 196-197., Ali Çankaya Mücellidoğlu, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, C. IV, Mars Matbaası, Ankara, 1968-69.

⁴⁸ İsmail Hikmet Ertaylan, *Tevfik Fikret*, Özyurt Basımevi, İstanbul, 1963.

⁴⁹ Örneğin, Abdülhak Hâmid'in anne ve babasının tanışma hikâyesi anlatılır ve "Validem" adlı eserinden örnekler verilir.

sayılabilecek ayrıntılara yer vermiştir.⁵⁰ Bazen de birden fazla anekdotun arka arkaya sıralanması, fazla uzun yazılması gibi sebepler, biyografinin edebî eseri gölgede bırakmasına neden olmuştur. İsmail Hikmet, Hersekli Arif Hikmet maddesinde birbirinden ilginç ve ayrıntılı ondan fazla anekdotla on iki sayfalık biyografik bilgi verirken şairin lisanına ve sanatına dört sayfa ayrılmıştır. Anekdotların kimden aktarıldığı eserde “*Mahmud Kemal Bey der ki*”⁵¹, “*Akçuraoğlu Yusuf der ki*”⁵² şeklinde gösterilir.

Edebiyat tarihinde İsmail Hikmet’in ayrıntılı biyografik bilgisinin kaynağı, eserde net olarak gösterilmez. Buna bağlı olarak kaynağın güvenilirliği sorunu ortaya çıkar. Bu duruma Uçman şöyle açıklık getirir:

Çalışmasında kullandığı kaynakların eser basılırken görevli bulunduğu Bakü’de tamamına ulaşamaması, bir kısım bilgilerin hafızasını zorlayarak ortaya konulmasına, dolayısıyla birtakım kişilerin doğum, ölüm ve azil tarihlerinde çeşitli maddi hatalara yol açmış, bir kısım metinlerde ise bazı atlamalar veya karışıklıklar olmuş, çok az olmakla beraber bazı yerlerde de ifade düşüklüğü ortaya çıkmıştır.⁵³

Eserinde kaynakça göstermeyen yazar, sadece gerekli gördüğü yerlerde dipnot yöntemini kullanmıştır.⁵⁴ Bu dipnotlar, dikkatle incelendiğinde üç dil bilen İsmail Hikmet’in Batı edebiyatı ve sanatçıları hakkında da geniş bir biyografik bilgiye sahip olduğu görülür.⁵⁵ Batı edebiyatı sanatçılarının biyografisini iyi bilmesi, edebiyat tarihçiliği açısından döneminde fark yaratacak önemli bir özelliktir.

İsmail Hikmet, “Hayat-ı Resmîye ve Edebîyesi” başlığı altında şairlerin hayatları ile edebî şahsiyetlerini birlikte ele almayı tercih eder. Bazı durumlarda da edebî yönleriyle ilgili ayrı başlık açmasına rağmen biyografi ile edebî yönün ayrılmadığı görülür. Reşat Nuri’yi anlatırken “Lisanı ve Sanatı” gibi ayrı bir başlık olmasına rağmen, hayatı kısmında “kısa sürede kendini tanıtan, aranan başarılı bir yazar olduğundan ve piyeslerinde sade, samimi ve doğal bir

⁵⁰ Ertaylan, Ahmet Mithat’ın hayatı ile ilgili bilgi verirken yemek yemeği çok sevmesinden ve sevdiği yemeklerden bahseder: “*Merhumun bazı hususiyetlerini anlatırlar. Tabii, bünyesinin icabı olarak yiyip içmeyi severmiş. Bilhassa fasulye piyazıyla hamur işlerine fazlaca düşkün imiş. Meyvelerden dutu, portakalı, kavunu çok sever; suyu da maşrapa veya sürahi ile içerse kanarmış. Bozayı da çok severmiş.*” gibi (Ertaylan, age., s. 428).

⁵¹ Ertaylan, age., s. 135.

⁵² Ertaylan, age., s. 424-425.

⁵³ Ertaylan, age., s. XIX. Uçman, eserdeki hataların asıl kaynaklara gidilmek suretiyle birtakım ilave ve dipnotlarla düzeltildiğini söyler ve yazara ait dipnotlarla kendi dipnotların karışmaması için de eklediği bilgileri “Hazırlayanın Notu” adı altında gösterir.

⁵⁴ İsmail Hikmet, Muallim Naci maddesinde şairin hayatıyla ilgili bir bilgi hatasını dipnotta düzeltmiştir. “*Şemseddin Sami Bey aslen Rumelili olduğunu söyler. Bu, atasının aslen Varnalı olmasından ileri gelen bir yanlışlıktır*” (Ertaylan, age., s. 451).

⁵⁵ Örneğin, Recaizade Mahmut Ekrem’in biyografisini kaleme alırken, dipnotta Atala’nın yazarı Chateaubriand’ın yaşamı ile ilgili de bilgiler verir (Ertaylan, age., s. 259).

dille yazdığı”ndan bahsedilir.⁵⁶ “Yirminci Asır” başlığı altında ele alınan sanatkârların çoğunda biyografik bilgi ile şairlerin edebî yönleri iç içe girmiştir. Ayrıca İsmail Hikmet, biyografiyi yazarken edebî şahsiyetlerin vefatı üzerine yazılan şiirlere de yer vermiştir.

-Edebî Şahsiyetlere Yaklaşımı

İsmail Hikmet, bir devri incelerken edebî topluluklara, edebî akımlara, edebî türlere ve edebî tartışmalara ağırlık vermek yerine edebî şahsiyetleri çalışmanın merkezi yapmıştır. Eser bu yönüyle değerlendirildiğinde ele alınan edebî şahsiyetin dili, üslubu ve sanat anlayışı üzerinde ayrıntılı tespitler sunması ve zaman zaman biyografiyle bütünleşen derinlemesine bir çözümleme yapması bakımından önemlidir.

Edebiyat tarihinde yeniliği getiren edebî şahsiyetler ve edebî üstünlükler açısından İsmail Hikmet’in diğer edebiyat tarihçilerinden farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır. İsmail Hikmet, edebiyatımızda nazım ve nesirde ilk yenilik yapan isimler içinde *Âkif Paşa ve Abdurrahman Sâmî Paşa*’yı⁵⁷ sayar. Ertaylan, “Lisanı ve Kıymet-i Edebîyesi” alt başlığında Akif Paşa’nın edebî şahsiyeti üzerinde durur. Bu bölümde, Tanzimat dönemi öncesinde “lisanı yenilikler getiren büyük ediplerin şayan-ı ihtiram şairlerin başında *Âkif Paşa*’yı⁵⁸ gösterir ve “onun ‘Şeyh Müştak’a Mektub’unu, sadelik, samimiyet ve selaset itibarıyla Şinasi’nin Paris’ten annesine yazdığı mektuptan bile daha önemli bulur.”⁵⁹ Ertaylan’ın yenilik anlamında Akif Paşa’ya Şinasi’den üstün tutan bu bakışı, edebiyat tarihleri içinde düşünüldüğünde, dikkat çeken bir tutumdur.

Eserinin I. cildinin II. kısmına yazar, “Devr-i Teceddüd” adını verir ve bu bölümün girişinde Tanzimat Fermanı’nı değerlendirir. Yazar, bu yenilik dönemini Şinasi ile başlatır. Şinasi maddesine geçmeden önce dönemin siyasî ve sosyal olayları hakkında kısa bilgi verdikten sonra zihniyet ve medeniyette meydana gelen ikiliğe dikkat çekerek klasik edebiyatla Tanzimat döneminin karşılaştırmasını yapar ve Paris’e eğitim için giden Şinasi’nin edebî şahsiyetinin oluşumunda Batı’nın önemini vurgular: “Fransa’da Türk dostluğuyla şöhret kazanmış Sacy delaletiyle Şinasi hem o büyük şair ve dâhilerden Lamartine’i, hem de meşhur âlim Littre’yi tanımış, muârefelerinden, muârefelerinden birçok istifadeler temin etmişti.”⁶⁰ Bu tespit, edebî şahsiyetin oluşum sürecini aktarması ve edebî şahsiyeti devir değerlendirmesi başlığı altında ele alacak kadar önemli görmesi yönüyle dikkat çekicidir. İsmail Hikmet, “Devr-i

⁵⁶ Ertaylan, *age.*, s. 1115.

⁵⁷ Ertaylan, *age.*, s. 5.

⁵⁸ Ertaylan, *age.*, s. 41.

⁵⁹ Uçman, *age.*, s. XVII.

⁶⁰ Ertaylan, *age.*, s. 53.

Teceddüd"ü Şinasi ile başlatmasına rağmen, yenilik ve dil konusunda Şinasi'yi eleştirir: Şinasi'yi "aklen yeniliği eskilikten mâhiyet-i hakikiye itibariyle anlayıp ayırmaya muvaffak olamama" ve "munis ve tabii Türkçe yazmak hususunda eskilerden ne Katip Çelebi'ye ne Koca Sekbanbaşı'ya hatta Akif Paşa'ya yetişememe"⁶¹ noktalarında eksik bulur.

Yeni edebiyatın kuruluşunda ve yenilikçi şiir yazma konusunda Ertaylan, birçok edebiyat tarihçisinden farklı düşünür. Ertaylan'a göre şiirde yeniliğin öncü ismi, Namık Kemal değil Ziya Paşa'dır: "Ziya Paşa, hem siyaset hem edebiyat vadisinde çalışmış, hem nesirde hem şiirde bir kudret-i feyyâze göstermiştir. Hatta şeklen belki Ziya Paşa'ya faik eserler vücuda getiren Namık Kemal şiirde paşanın kabına varamamıştır. Çok zaman istirkab ettiği bu zeki arkadaşının derecesine çıkamamıştır."⁶²

"Edebiyat-ı Cedide" dönemine kadar edebiyatta tam anlamıyla bir yeniliğin gerçekleştirilemediğinin altını çizen yazarın, edebiyat tarihçiliğinde önemli ve farklı sayılacak bir başka tespiti de şöyledir. Ertaylan'a göre yeni edebiyatın ne olduğunu anlatan, sınırlarını çizen ve kurallarını anlatan Recaizade Ekrem olsa da şiire asıl yeniliği getiren Abdülhak Hâmid'dir: "Hâmid yalnız zihniyette, yalnız telakkide, yalnız kaidede değil şekilde, serbestiyette, sanatta ve zevkte de tamamıyla yeni, zemin ve zamanı için anlaşılamayacak kadar muamma-amiz bir originalite idi."⁶³

İsmail Hikmet, edebî şahsiyetlerin kendi dönemi içindeki yerini belirlemeye çalışırken dönemin zihniyetine dikkat çekmekten geri durmaz⁶⁴ ve sanatçıların etkilediği ve etkilendiği isimleri de saymayı ihmal etmez.⁶⁵ Bununla birlikte edebî şahsiyetin çağdaşlarından farklı yönünü de ortaya koyar. Yazarın bu değerlendirmeleri yaparken zaman zaman tekrara düştüğü de görülür.

Sanatçıların edebî şahsiyetleri hakkında değerlendirme yapılırken Türk edebiyatındaki edebî şahsiyetlerin Batı edebiyatının önemli şahsiyetleriyle karşılaştırıldığı ya da benzerlik noktasında ilişkilendirildiği de olur.⁶⁶

⁶¹ Ertaylan, *age.*, s. 66.

⁶² Ertaylan, *age.*, s. 160.

⁶³ Ertaylan, *age.*, s. 251.

⁶⁴ İsmail Hikmet, Leskofçalı Galib'in Lisanı ve Efkârını anlatırken dönemin zihniyetine değinir: "*Hakim zihniyet yine skolastik, yine klasisizm, yine mistisizm idi*" (Ertaylan, *age.*, s. 100).

⁶⁵ "*Kazım Paşa, on dokuzuncu asırda Şark zihniyeti ile şiir yazan edebiyât-ı atika tarafarlarının en ileri gelenlerindedir. Kendi refiklerinden olan Hersekli Arif Hikmet ve Leskofçalı Galib gibi kendisinin de gerek Ziya Paşa, gerek Namık Kemal üzerinde müsellemler tesirleri vardır.*" (Ertaylan, *age.*, s. 89)

⁶⁶ Corneille ve Abdülhamid'in karşılaştırıldığı, Ahmet Mithat ile Balzac arasında ise benzerlik kurulduğu görülür: "*Hiç şüphesiz ki bu hisler, bu hayaller, bu tasavvurlar ve bu tasvirler, Corneille'den zerre kadar geri kalmaz. Hamid, cerbeze-i kelâmda, hiddet-i efkârda, kudret-i ihâtada büyük, pek büyük bir sanatkâr, pek büyük bir şairdir.*"

-Edebî Esere Yaklaşımı (Tahlil ve Tenkit Sistemi)

Edebiyat tarihinin niteliğini ve edebiyat tarihçisinin değerini belirleyen en önemli nokta, edebiyat tarihçisinin edebî esere yaklaşımıdır. Bu nedenle “edebiyat tarihçisi, herhangi bir okuyucudan farklı olarak, edebiyat eseri karşısında kendi ruh dünyasını disiplin altına almak durumundadır. Eserin zengin dünyasına pek çok kişiden daha fazla nüfuz etmesi, eserle kendisi arasında bir yakınlık veya tepki meydana getirmiş olsa da tarafsızlığını koruması gerektiği bilincini asla kaybetmemelidir.”⁶⁷ Edebiyat tarihçisinin edebî esere yaklaşımında bu nesnel tavır takınması ve konuda özel bir hassasiyet göstermesi gerekir. Ertaylan’ın edebiyat tarihinde edebiyat tarihçisinde bulunması gereken bu nesnel tavrıdan uzak olduğu görülür. Tevfik Fikret’in *Zavallı Evet* şiirini alıntıladıktan sonra yaptığı şu değerlendirmeler, bu duruma örnektir: “Fikret’in bu nezih, bu ince istihzâları muârizlerini kudurtuyor, öldürüyordu. Gazelden kasideden başka şiir olamayacağına hükmeden bu zavallılara Fikret “Öyle evet” diye acı acı gülmekten başka cevabı lüzumsuz görüyordu.”⁶⁸ Alıntıladığımız bu örnekte, Ertaylan’ın eserleri kendi zevk ve düşünceleri doğrultusunda tahlil ettiğini, öznel tepkileriyle konuya yaklaştığını görmekteyiz.

Aynı tutum, şahsiyetlere yaklaşımında da görülür. Edebî şahsiyetlerin hayatlarına bazen edebî metinden daha çok yer veren İsmail Hikmet, sanatçıların eserlerini tahlil ederek onun hakkındaki hükmünü verir:

Muallim Naci basit, sade fikirli bir adamdır. Hiçbir eserinde ulvî, yakıcı ve yırtıcı bir fikre tesadüf edilmez. Alelade düşünür, alelade ve sade söyler; fakat yüksek düşünüyorum ve yüksek söylüyorum zanneder. Lisani bazı yerlerde taklide şâyân bir sadeliğe mazhardır fakat çok yerde adilikten, ibtizalden kurtulamaz.⁶⁹

Bu ve bunun gibi birçok değerlendirmede subjektif bir tutum takınmakla birlikte bir edebiyat tarihçisinde bulunması gereken özelliklerden biri olan tarafsızlık ilkesinden uzaklaştığı görülür.

İsmail Hikmet, şahsiyetler üzerinden gittiği için edebî türler için ayrı bir başlık açmaz. Eserin bütününde de eserlerin müstakil başlık altında ele alındığı bölümler, oldukça sınırlıdır. Edebiyat tarihinde eser başlıklandırılması yapılan isimler ve eserlerin ele alındığı bölüm başlıkları şöyledir: “Namık Kemal” -*Kemal’in Âsârı ve Tesiri*, “Ahmed Mithat” -*Lisani*,

(Ertaylan, *age.*, s. 375); “*Burada faaliyet itibarıyla Ahmed Midhat ile Fransızların Honoré de Balzac’ı arasında sıkı bir müşabehet vardır.*” (Ertaylan, *age.*, s. 423)

⁶⁷ Ramazan Kaplan, Edebiyat Eseri Karşısında Edebiyat Tarihçisinin Sorumluluğu, *Hece Dergisi*, S. 135, 2008, s. 57.

⁶⁸ Ertaylan, *age.*, 2011, s. 618.

⁶⁹ Bu değerlendirme, Muallim Naci maddesinin “Fikri, Lisani, Sanatı” bölümünde yapılmıştır (Ertaylan, *age.*, 2011, s. 466-467).

Eserleri ve Tesiri, “Hüseyin Nazım Paşa” -*Lisan ve Âsârı*, “Nigâr Hanım” -*Eserleri, Lisani ve Şiiri*, “Hüseyin Rahmi” -*Eserleri, Üslûbu, Telâkkisi, Sanatı*, “Hâlid Ziya” -*Eserleri, Lisani ve Sanatı*, “Hüseyin Câhid” -*Lisani, Eserleri ve Meslek-i Edebîsi*, “Mehmed Rauf” -*Eserleri, Lisani, Sanatı*, “Halide Edip” -*Lisani ve Eserleri*. Aynı eser başlığı açılmayan durumlarda eserler hakkında bilgi, “lisani, üslûbu, sanatı”... gibi başlıkların içinde verilirken bazı sanatçıların hayatı anlatılırken bilgi verildiği durumlar da görülmektedir.

İsmail Hikmet, edebî şahsiyetlerin eserlerini hacimce değerlendirir; hatta Batı edebiyatının önemli şahsiyetleriyle karşılaştırır: “*Hâmid’in de adet itibarıyla hemen hemen Shakespeare’in âsârından eksik, değil, belki fazla âsârı vardır. Shakespeare’in mecmû-i külliyyâtı otuz parça idi. Hâmid’in ufak tefek âsârını sayar isek kırkı da bulur.*”⁷⁰ Edebiyat tarihinde eserin ve şahsiyetin farklı yönleriyle Batı edebiyatıyla karşılaştırılması dikkat çekici bir özelliktir; yalnız bu karşılaştırma edebî eserin değeri hakkında bir ölçüt değildir.

Lanson’un edebiyat tarihi metodunda, edebiyat tarihçisinin temel ilkelerinden biri, incelemelerinin merkezini şaheserlerin oluşturmasıdır. Yalnız şaheserin de “hâlâ şaheser” veya “bizim için şaheser” anlamının dışında anlaşılması gerektiğidir. Bu bağlamda Lanson ölmüş eserlerin bile etki kabiliyetini duyabilmenin öneminden bahsetmektedir.⁷¹ Ertaylan da, eserin temeline şaheserleri almakla birlikte edebî şahsiyetlerin bütün eserlerine değinmeye çalışır. Bu eserlerden alıntılarının yapılması da okuyucunun sanatçının edebî dünyasına girmesini kolaylaştırmaktadır. Sanatçının eserleri içinde öne çıkarılan bu kitapların kendi devirlerinde neden çok ilgi gördükleri konusunda eserde ayrıntılı olmasa da bilgi verilmektedir.

Ertaylan, incelediği bazı edebî şahsiyetlerin eserlerinin basım yeri ve yılını bölüm sonunda listeler.⁷² Yazar, edebiyat tarihinde edebî eserlerin incelendiği bölümlerin sonuna genel bir kaynakça eklememiş; gerekli gördüğü durumlarda edebî eserlerin bulunduğu yerin bilgisini dipnotta vermiştir.

-Metin Seçkisi

Türk Edebiyatı Tarihi eserinde “Hayatı”, “Lisani - Sanatı” ve az olmakla beraber “Eserleri” olmak üzere üç farklı başlık altında edebî eser örneğine rastlamaktayız. Bu başlıklar içinde “Lisani ve Sanatı ile Eserleri” başlığı altında yeri geldikçe eserin tamamı veya bir kısmı alıntılanır ve Ertaylan bu örneklerden hareketle edebî eser ve değeri hakkında tespitlerde

⁷⁰ Ertaylan, *age.*, s. 370.

⁷¹ Gustave Lanson, *İlimlerde Usûl: Edebiyat Tarihi*. (çev. Yusuf Şerif Kılıçel), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1937, s. 9-10.

⁷² Ertaylan, Abdülhak Hâmit maddesinde tiyatro eserlerinin basım yeri ve yılını gösterir: “*‘Zeyneb’ 1324 [1909] tarihinde İstanbul’da İkdam Matbaası’nda basılmıştır*” (Ertaylan, *age.*, s. 370).

bulunur. Ertaylan, eserin bağı olduğu akımı temsil ettiğini göstermek, yeni ve orijinal olan yönünü ortaya koymak, zaman içinde gelişimine kanıt göstermek, şairin üslubu ve dili hakkında örnekler vermek ve biyografisini desteklemek gibi farklı amaçlar için edebî eserlerden örnekler sunmaktadır.

İsmail Hikmet Ertaylan, edebiyat tarihinde metin seçimine önem göstermiş ve metne geniş bir yer vermiştir. Metin seçkisine geniş yer verilmesinin nedeni olarak yazarın eserini üniversitede kaynak olarak kullanması düşünülebilir.

Yazar, metin seçkilerinde özel bir ölçüt kullanmamıştır. Ertaylan, genellikle edebî eserlerden nazım ve nesir olmak üzere örnek parçalar vermeyi tercih eder; önemli gördüğü ve örnek sunmak istediği durumlarda ise eserin tamamına yer verir. Eserin tamamının verildiği metinlere örnek olarak Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* ile Ahmet Vefik Paşa'nın Moliere'den adapte ettiği *Zor Nikah*'ı gösterebiliriz.

Türk Edebiyatı Tarihi adlı eser, düzenlenişi bakımından kısmen bir antoloji özelliği taşır.⁷³ Eserde sırasıyla sanatçıların hayatı, dili, üslubu ve sanatı hakkında bilgi ve değerlendirmelerin bulunması, eserlerinden örnekler verilmesi ve bir de resimlerinin eklenmesi bu görüşü destekler, niteliktedir.

III. Sonuç

İsmail Hikmet Ertaylan, 1918-1967 yılları arasında çok sayıda eser vücuda getirmiş, edebiyat tarihçiliğine araştırmacı, eğitimci kimliğini de taşıyan önemli bir isimdir. Yazar, eğitimci, şair, araştırmacı... gibi farklı kimlikleri olmakla birlikte daha çok edebiyat tarihçisi olarak bilinir.

Yaklaşık bir asırlık dönemi kapsayan *Türk Edebiyatı Tarihi* (1925-26) adlı eseriyle edebiyat tarihi yazmaya başlayan Ertaylan, 1928 yılında *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*, 1937 yılında da *Çağatay Edebiyatı* adlı eserleriyle edebiyat tarihine hizmet etmiştir. *Çağatay Edebiyatı* hariç edebiyat tarihi kitaplarında benzer yöntemler kullanan Ertaylan, doğrudan doğruya şahıslar üzerine kurulu bir edebiyat tarihi yazımı anlayışını benimsemiştir.

Eserlerinden hareketle yaptığımız incelemeler sonucunda, Ertaylan'ın edebiyat tarihçiliğini oluşturan olumlu ve olumsuz özelliklerini ve diğer edebiyat tarihçilerinden farklarını şu başlıklar altında özetleyebiliriz.

- Türklük bilincine sahip olunması ve eserlerine bu bilincin yansıtılması.

⁷³ Akün, *age.*, s. 310.

- Türk, Azerbaycan, Çağatay edebiyatlarının -bir başka deyişle Türk dünyasının- bir bütün olarak görülmesi.
- Zaman zaman kronolojik sıralamanın dışına çıkılması.
- Türkiye sınırları dışında Türk edebiyatını tanıtmak için çalışılması.
- Edebiyat tarihini şahıslar üzerine kurarak kabul görmüş usulün dışına çıkılması.
- Edebiyat tarihi yazımında özel bir metot benimsenmemesi.
- Biyografik bilgiye yer verirken bir standart takip edilmemesi.
- Geniş ve ayrıntılı biyografik bilgiye sahip olunması.
- Biyografi bölümünde anekdotlara yer verilmesi.
- Bilginin kaynağının gösterilmemesi.
- Batı edebiyatı sanatçıları hakkında geniş bilgiye sahip olunması.
- Edebî eser ve şahsiyetlerin Batı dünyası ile karşılaştırılması.
- Edebî eser ve şahsiyetler hakkında subjektif değerlendirmelerde bulunulması.
- Metin seçkisine önem verilmesi ve metne geniş yer ayrılması.
- Yapılan değerlendirmelerde zaman zaman tekrara düşülmesi.

Edebiyat tarihi ile medeniyet tarihi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu düşünen, halkının medeni, sosyal ve iktisadi hayatının gelişimini edebiyat tarihinin satır aralarından nakleden yazarın edebiyat tarihçiliğinin merkezini medeniyetle ilgili görüşleri oluşturmaktadır. Türk medeniyetinin ve Türk edebiyat tarihinin şekillenmesinde Türklük bilincinin önemli olduğunu düşünen ve eserlerinde de bunun izleri görülen Ertaylan eserleriyle edebiyat tarihine önemli katkılarda bulunmuştur. Türk edebiyatının kaynak zenginliğinin bilincinde olan Ertaylan, “Türklerin eser üret(e)mediği değil, üretilen eserlerin günümüze ulaşmama” sorununu gündeme getirmiş ve özellikle eski edebiyat alanındaki çalışmalarıyla edebiyat tarihine önemli sayıda malzeme kazandıran bir edebiyat tarihçisi olmayı başarmıştır.

Kaynaklar

- AKÜN, Ö. F. (1977). Tanzimat Edebiyatı’ Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur? I. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, 15-37.
- AKÜN, Ö. F. (1995). *İsmail Hikmet Ertaylan*. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C. 11, 309-312.

- ALPTEKİN, T. (1991). Edebiyat Tarihimizde Dönemler Sorunu. *Hürriyet Gösteri*, S. 128, 68-69.
- ÇANKAYA, A. (1968-69). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler IV*. Ankara: Mars Matbaası.
- ERGİN, M. (1959). Türkoloji Bölümü Çalışmaları I. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, IX, 131-142.
- ERTAYLAN, İ. H. (1928). *Yunan Edebiyatı Tarihi*. Devlet Matbaası.
- ERTAYLAN, İ. H. (1937). *Çağatay Edebiyatı*. Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.
- ERTAYLAN, İ. H. (1945). *Türk Edebiyatı Örnekleri I, Varaka ve Gülşah*. İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası.
- ERTAYLAN, İ. H. (1946). *Türk Edebiyatı Örnekleri V, Divan-i Sultan Hüseyin Mirza Baykara*. İstanbul: Burhaneddin Erenler Matbaası.
- ERTAYLAN, İ. H. (1963). *Tevfik Fikret*. İstanbul: Özyurt Basımevi.
- ERTAYLAN, İ. H. (2011). *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- GÜLENSOY, T. (1968). İsmail Hikmet Ertaylan. *Türk Kültürü Dergisi*, VI / 63.
- KAPLAN, R. (2008). Edebiyat Eseri Karşısında Edebiyat Tarihçisinin Sorumluluğu. *Hece Dergisi*, 135.
- KARATAŞ, T. (2004). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, F. (2003). *Türk Edebiyat Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- LANSON, G. (1937). *İlimlerde Usûl: Edebiyat Tarihi*. (çev. Yusuf Şerif Kılıçel). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- LEVEND, Â. S. (1998). *Türk Edebiyat Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları.
- ÖZCAN, N. (1999). *İsmail Habip Sevük Hayatı ve Edebiyat Tarihçiliği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- POLAT, N. H. (2005). Türk Edebiyatı Tarihi Çalışmalarının Neresindeyiz?. *Beşinci Türk Kültürü Kongresi-Cumhuriyetten Günümüze Türk Kültürünün Dünü, Bugünü ve Geleceği (17-21 Aralık 2002) Bildirileri Kitabı*, Edebiyat C. II, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- TİMURTAŞ, F. K. (1963). Türk Edebiyatı Tarihi Ana Kitabı Nasıl Yazılabilir?. *Türk Kültürü*, V(7), 28.
- TURAL, S. (1993). *Edebiyat Bilimine Katkılar*. Ankara: Ecdâd Yayınları.
- WELLEK, R. ve WARREN, A. (1993). *Edebiyat Teorisi*. (çev. Ömer Faruk Huyugüzel). İzmir: Akademi Yayınları.
- YÖNTEM, A. C. (1996). Hem Korkunç, Hem Yanlış Hükümlü Türk Edebiyatı Tarihi. *Ali Canip Yöntem'in Eski Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri*. (hızl. Ahmet Sevgi, Mustafa Özcan). İstanbul: Sözler Yayını, 513-517.